

Lenyűgöző véletlenek

WISŁAWA SZYMBORSKA: A NÖVÉNYEK HALLGATÁSA, FORD. CSORDÁS GÁBOR, KELLERMANN VIKTÓRIA

Wisława Szymborska költészetére jellemző a precizitás, a finomság, a folytonos párbeszéd és a humor. Fontos témái közé tartozik az emberi lét, a hétköznapiság, a figyelés a részletekre. Szymborska olyan apróságokra koncentrál, amelyeket egy átlagember nem vesz észre, és épp emiatt olyan fontosak Szymborska megfigyelései, mivel olyan dolgokban látja meg a különlegességet, amelyekre rendszerint nem fordítunk figyelmet [Izabela Pisarek, *Motyw kosmosu i nieba w poezji Wisławy Szymborskiej*, MASKA, 2016/29, 114, ford. K. A.]. Hiszen ki figyelne fel egy tengeri uborkára, amelynek viselkedése Szymborskát filozófiai kérdések feltevésére sarkallja, és általuk megtalálja a hasonlóságot az ember és e tengeri lény léte között. Márpedig az önamputáció ránk, emberekre is igaz: feláldozunk magunkból valamit a túlélésünk érdekében [*Autotómia*, 21].

Szymborska költészetének filozófiai alapját a probabilitizmus adja. Ezen elmélet szerint az abszolút igazság megismerhetetlen, de nem zárja ki a valószínű igazságok létezését [Joanna Dembińska-Pawelec, *Probabilistyka w poezji Wisławy Szymborskiej i Stanisława Barańczaka*, Literatura Polska w świecie. Tom VI, ford. K. A.]. Világunk csak egy lehetséges világ, amely a véletlennek köszönhetően alakult így, ahogy a létezésünket is csak a véletlenek határozzák meg. A *Cím nélkül talán* című versben Szymborska így fogalmaz: „Az alkalom hímzése sűrű és kacskaringós. [...] Úgy alakult, hogy vagyok és nézem” [*Cím nélkül talán*, 54.]. A létezés Szymborska számára folytonos, elgondolkodtató véletlen, amely tőlünk teljesen független, egy hihetetlen módon keletkezett fenomén. Létezésünket, életünk szövetét a véletlenek fonják, minden és bármi alakulhatott volna másképp: „Vagyok, aki vagyok. / Érthetetlen eset, / mint minden eset. / Hiszen lehetek volna/ más ősök az enyéim, / máris más fészekből / repültem volna ki” [*Kavarodásban*, 85.].

A véletlenek ugyanakkor egzisztenciálisan fenyegetőek is. Hiszen létezésünk is tőlünk független módon keletkezett, és vége is akaratunk, terveink figyelembe vétele nélkül fog bekövetkezni. Szymborska azonban megpróbálja ezt a fenyegetettséget megszüntetni, kísérletet tesz arra, hogy magáévá tegye ezeket a véletleneket, ezáltal elviselhetőbbé tegye az ember számára a világot. Azonban Szymborska a véletlenek bemutatása során feltett kérdésekre nem próbál kész válaszokat adni vagy akár rendszert teremteni. Minden egyes talányt Szymborska egy konkrét helyzetben ellenőriz. Egyik ilyen konkrét esemény a terrortámadás. Körbejárja azt a kérdést, hogy min múlhat az, hogy túlélünk-e egy terrortámadást. Szymborska költészetében gyakran jelennek meg „apróságok”, jelentéktelennek tűnő elemek, amelyeknek látszólag nincs semmilyen szerepük az események alakulásában. Gyakran jelenik meg a „kéz”, a „láb”, a „másodperc” vagy a „milliméter” szó, amelyek Szymborskánál meghatározó, az eseményeket alakító funkciót kapnak.

A *Terrorista, figyel* című versében Szymborska bemutat egy kísérletet, amelyet egy terrorista akar végrehajtani. A kísérlet célja, hogy megvilágítsa a véletlen mechanizmusát és elkerülhetetlenségét, illetve a beavatkozást ebbe a mechanizmusba.

A terrorista beavatkozik a természetes rendbe, egy pillanatig átveszi az irányítást a világ szabályai felett, felborítja a szürke, hétköznapi, átlagos, utcai valóság rendjét. Ennek a tapasztalatnak az ára az emberi élet. Néhány feszültséggel teli percen keresztül a lírai én közösen figyel meg az eseményeket a terroristával. Szymborska rövid, tömör mondatokban jeleníti meg a véletlenszerű szereplőket és eseményeket, csak azt láthatjuk mi is, amit a terrorista lát a rejtekhelyéről. Ezért nem tudjuk meg, hogy mi lesz a zöld masnis lánnyal, aki elsétál a bár előtt, de eltakarja egy busz, így nem látjuk, hogy bemegy-e az épületbe, vagy tovább megy. Minden egyes pillanattal csökken a megmenekülés lehetősége azok számára, akik még az épületben vannak, viszont azok túlélésének esélye nő, akik már kijöttek a bárból. Ezek az emberek „szerencsések”, a véletlennek köszönhetik az életüket. A jelenet szereplői anonimok, mondhatni statiszták (Jacek Lewiński, *Wisławy Szymborskiej przypadki*, Acta Universitas Lodzensis, 2001, 2 95–96, ford. K. A.). Harminc másodperccel a bomba robbanása előtt „Kijön viszont még egy kövér kopasz. / Aztán mintha a zsebeiben keresne valamit, és / tízmásodperccel tizenhárom húsz előtt / visszamegy a nyomorult kesztyűjéért.” [*Terrorista, figyel* 26.] A kopasz férfi esetében is egy véletlen momentum dönt az életéről: a bent felejtett kesztyű, amelyért visszamegy, és sejthetjük, hogy nem fog elve távozni a bárból. Életünk vagy halálunk a véletlen kezében van.

Szymborska világról alkotott reflexióinak kiindulópontja a csodálkozás, amely átlépi az egyértelműség küszöbét, és kifejezi a jelenség különlegességét. A csodálkozás a kiút a természet állapotából, önmagába zárt létéből. Elveti az egyértelműséget, felfüggeszti vagy teljesen széttöri, átváltoztatja kérdéssé, problémává. A csodálkozás lehetővé teszi a reflexiót, valamint az alany önismeretének alakítását. A *Kavarodásban* című versben lehetünk önmagunk, de bárki más is, olyan létező, aki képes elgondolkodni. Éppen az önreflexió képessége és a világ feletti csodálkozás lehetősége adja a különbséget önmagunk és a természet többi alkotórésze között, amelynek az ember csak egy tragikus része: közeli és egyúttal távoli, testvéri és kitagadott, a kérdések és a kételyek tengerében elmerülő eleme. Ez a csodálkozás vezeti Szymborskát az ember és cselekedeteinek talányai felé. Emiatt válik a csodálkozás a filozofálás alapjává, hogy megtalálja a választ a „miért”, „minek” kérdésekre. A csodálkozás egyben észrevétele valami nem hétköznapi, valami másnak. A csodálkozásnak performatív aspektusa van, mert általa kiszabadulunk abból a tehetetlenségből, ami meggátolja a gondolkodást, így kibillent bennünket a közönyből [Edward Kasperski, *Poezja filozoficzna Szymborskiej [człowiek, byt poznanie, etyka]*, Rocznik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza, 1996, 31, 11–12, ford. K. A.]. Szymborska mindent különlegesnek és csodásnak lát a *Csodák vására* című versben, csodálatos és egyedi a „gyümölcsös / éppen ebből a magból”, „hogy ujjaink száma tényleg kevesebb hatnál, / négyenl viszont több”, és ismerjük fel, hogy csodálatos, hiszen „kiszúrja a szemünket: / a mindenütt jelenvaló világ” [*Csodák vására*, 37–38.].

Szymborskát az a kérdés is foglalkoztatja, hogy valójában ki az ember. Költői antropológiájában úgy ábrázolja az embert, mint akit akarata ellenére „bedobtak a létezésbe”, azonban az egyén próbálja megérteni létezésének összetettségét és összefonódásait. Szymborska vitathatatlan tények megállapításaiból indul ki, és nem kész doktrínákból vagy a tradícióban gyökerező sémákból. Költői antropológiája elsősorban konok, kitett hibáknak és félreértéseknek, keresi az igazságot az emberről,

de nem kész gondolatokat vagy nézeteket közvetít. Nem kész és befejezett képet mutat az emberről, hanem feszülten figyel, és valós természetét akarja megtapasztalni, összetettségét, fenségét és hitványságát, nyomorát és gazdagságát, szárnyalását és bukását, örök változékonyságát. Az ember a természet részét képezi, valahogy belőle fejlődött ki az evolúció által, azonban az ember végérvényesen és visszafordíthatatlanul eltávolodott a természettől. Éppen ez az egyoldalú kapcsolat képezi, a kommunikáció szükségessége és annak kivitelezhetetlensége szüli *A növények hallgatása* című vers drámáját [Kasperski, *i. m.*, 13–14., ford. K. A.].

A természet és az ember világa között létezik egy határ, amely az ember számára átléphetetlen. A megfigyelő nem tud kilépni a megfigyelés – előzetes megértés – leírás hármásából, nem tud kapcsolatot kialakítani a megjelenített tárggyal [Iwona Gralewicz-Wolny, *Fatyg łodygi. Wisława Szymborska wobec milczenia roślin*, ford. K. A.]. Szymborska próbálja megszólítani leírásának tárgyát, és eközben eltávolodik az antropocentrikus képtől, a versben a növények egyenrangúak az emberrel: „Ugyanaz a csillag tart hatókörében. Egyforma jogon vetünk árnyékokat” [*A növények hallgatása*, 93.], ugyanakkor a hallgatásuk azt is sugallhatja, hogy a növények felettünk állnak: „Bár kíváncsiságom viszonzatlan / némelyikötökhöz külön lehajolok / némelyikötökhöz főlemelem a fejem”, „De hogy feleljek a föl sem tett kérdésekre, / ha ráadásul az, aki vagyok, / annyira senki számotokra.” [*A növények hallgatása*, 93–94.] Ugyanez az elérhetetlenség, mondhatni felsőbbrendűség jelenik meg a *Felhők* című versben, ahol a költőnek sietnie kell, hogy meg tudja jeleníteni a felhőket, amik mit sem törődve a költő szándékával, folyton változnak. Változékonyságukkal megnehezítik a leírásukat, a költő leküzdhetetlen hátrányban van. A felhők létezése független az emberi világtól, teljesen közönyösek más létezők iránt: „Az emberek legyenek csak, ha akarnak, / aztán meg sorban haljanak meg mind, / nekik, felhőknek semmi közük / e nagyon különös / egészhez.” [*Felhők*, 89.]

A véletlenekkel kapcsolatban érdemes megemlíteni Szymborska etikáját is, amelynek tárgyalása nem könnyű feladat. Ennek egyik oka a költő által felvett attitűd, amelytől távol áll a moralizálás, kerüli a konkrét kijelentéseket, a példamutató mintákat, az ítéleteket, a dicséretet és a kárhoztatást [ha mégis találkozunk ilyen formákkal, akkor azok az iróniát, a viccet hivatottak kifejezni]. A másik ok a filozófiai gondolkodás és a poetizáció módjában található. Szymborska a tényleges világhoz fordul, és nem egy elképzelt, ideális vagy vágyott valósághoz. A harmadik ok a költő szkeptikus világlátásában keresendő. A parancsok és tiltások nem azokhoz a tényezőkhöz tartoznak, amelyek a világot és az emberek tetteit szabályozzák, bár kétség nélkül az etikai érzékenység az, amely az embert emberibbé, és mások számára elviselhetőbbé teszi. Szymborska költészetében egy sajátos etika rajzolódik ki, amely egy dologra vagy helyzetre reflektál, és nem normákra vagy direktívákra. Valamilyen konkrét dologra vonatkozik, amely megtörtént vagy még éppen történik, és nem valamilyen parancshoz. Másképp fogalmazva: Szymborska etikája szituatív, nem előíró-korlátozó vagy normatív etika.

Szymborska etikája főleg egy jelenség precíz, szintetikus képének leírásában jelenik meg. A *Valamilyen emberek* című versben az erkölcsi ítélet eszközeivé a többször is megismételt kifejezések válnak: valaki, valami, valamilyen. A „Valamilyen emberek valakik elől menekülnek.” [*Valamilyen emberek*, 110.] mondat idegen,

nem irigyelendő sorsot, valamint idegen, sajnálatra méltó eseményt mutat be, de az erőszakosan ismétlődő meghatározatlanságot kifejező szavak miatt nem csak az üldöző és üldözött helyzete válik láthatóvá, hanem a mi érzéketlenségünk is az üldözéssel szemben. A költő szándéka azonban nem a bűnösök megbélyegzése vagy az olvasó kioktatása, hogy „ennek nem kellene így lennie”, hanem hogy észrevetesse és ábrázolja a negatívumot, hogy tudatosítsa a mi felelősségünket is. A vers kibillent bennünket a közöny komfortos érzéséből, morális nyugtalanságot plántál belénk [Kasperski, *i. m.*, 22–24.].

Szymborska szerint maga az egyén a rossz örököse és hordozója, erre példaként a *Hitler első fényképe* című verset említhetjük. Van valami érezhetően nyomasztó a versben, ami az egyént kizökkenti a nyugalmi állapotából. A vers születésének hátterét egy valóban létező fotó adja, amely az egyéves Hitlerről készült. Az első születésnap képezi az apropóját annak, hogy elgondolkodjanak a rokonok a gyermek jövőjén, hiszen még bármi lehet belőle: „Mi lesz belőle, talán jogi doktor? / Vagy hőstenor az operában?” [49.]. A versben Szymborska parodizál, olyan szavakat használ, amelyeket a kisgyerekekkel kapcsolatban szokás, például: buba, anygalka, csöppség. A gyermek születése a hősök világra jöttét idézi: „tele volt jóselekkel a föld és az ég: / tavaszi nap sütött, muskátlis volt az ablak, / az udvaron egy verkli muzsikált, / a planétás kártyája jót jövendölt, / szülés előtt az anyja ómennel álmodott” [49.]. Az olvasó azonban tudja, hogy Adolf Hitler később milyen szerepet tölt be a történelemben, így meglepő, hogy ezek a „jelek” mennyire hétköznapiak, hogy nem jelezte előre semmi a megtestesült gonosz eljövételét. Szymborska a giccses, gyermekded szóhasználattal azt kívánja megmutatni, hogy a gonosz banális módon születik meg, hiszen a kis Adolf ugyanolyan aranyos kisgyerek volt, mint bármelyik másik. A vidám ironia azonban az utolsó versszakban tragikumban fordul: „Nem hallunk ebvönitást, a végzet lépteit”. Ez a mondat már olyan beszélő reflexiója, aki ismeri a történelmet, és a gyermek jövőjét.

Szymborska komoly filozófiai kérdéseket feszeget látszólag hétköznapi, egyszerű témák segítségével. Olyan apró dolgokban látja meg a nagy filozofálásra alkalmas témát, amelyeket rendszerint mi észre sem veszünk. Hogy kerültünk a világba, miért pont ide, van-e rá hatásunk? Látszólag nincs, hiszen a növények hallgatnak, a felhők pedig mennek tovább, és akkor is létezni fognak, amikor mi már eltávoztunk ebből a világból, ahol létezésünk is csak egy véletlennek köszönhető. [Kalligram]

KOCSIS ADRIENN